

Den svar Pestilentze – på Grønland?

EN VANDRING AD HISTORIESKRIVNINGENS VILDVEJE

AF

THOMAS HØVSGAARD

Det var den stridbare viking Erik den Røde, der påbegyndte nordboernes udvandring til Grønland. Det skete, ifølge sagaerne, da han blev dømt fredløs på Island. Da han ikke kunne vende tilbage til Norge, var det nyopdagede land nordøst for Island den eneste mulighed, og han rejste til Grønland. Med sig bragte han ikke bare sin egen familie, men også snesevis af andre, som så muligheder i det nye land. De foretrak at rejse ud frem for at blive på det overbefolkede Island. Sagaerne fortæller, at udvandringen skete femten år, før kristendommen blev indført på Island. Det vil sige, at Erik iværksatte sin udvandring ca. år 985.

Det gik godt for den nye koloni på Grønlands vestkyst. Flere nybyggere flyttede dertil, og snart var der både en Østerbygd og en Vesterbygd. Østerbygden var den største; her lå bispesædet i Gardar, som blev oprettet i 1120'erne, og her var der klart flest gårde. Vesterbygden var mindre og lå nordligere. Man skal ikke forestille sig de to bygder som tætbefolkede og tætbebyggede. Der var ikke tale om, at folk inden for bygdeområdet kunne se alle gårde som i en dansk landsby. Tværtimod var områderne store, og som oftest lå de enkelte gårde ganske spredt i fjordenes vige. Men man byggede kirker fælles og omgikkes nok hinanden så ofte, det lod sig gøre.

Udkommet fik man ved landbruget og fra handel med især Norge. Det var ikke muligt at dyrke korn på Grønland, men klimaet var velegnet til fåre- og kvægavl. Således gik det godt i nybyggerkolonien i flere hundrede år. Man antager, at 5-6000 nordboere boede i Grønland, da kolonien var størst omkring år 1300. Men herefter gik det tilbage. Og det gik stærkt: Allerede omkring år 1350 meldes Vesterbygden at være forladt. Og i løbet af 1400-årene – vi ved ikke præcis hvornår – bukkede

Østerbygden også under, og Grønland havde ingen europæisk befolkning de næste 300 år.

Man har længe og voldsomt diskuteret, hvad der var årsagen til denne kraftige og pludselige tilbagegang for nordboerne. Mere eller mindre fantasifulde teorier har været udkastet og debatteret. Men der er en tendens til at se de mangeartede og dybtgående ændringer i klimaet på den nordlige halvkugle i 13-1400-tallet og følgevirkningerne heraf, samt ændringer i handelsmønstre som væsentlige forklaringer på nordbokolonien undergang.¹ Der er i hvert fald ingen tvivl om, at nordboernes ønske om at leve primært af landbrug og det på samme måde, som man havde gjort hjemme på Island og i Norge, bevirkede, at de havde sværere ved at overleve i de perioder, hvor klimaet blev koldere. 1300-årene var en sådan periode; her var det gennemsnitligt koldere end på noget andet tidspunkt i nordbokolonien levetid. Kolonien eksisterede på de yderste marginaler i hele sin levetid, og da klimaet forværredes, gik det hurtigt tilbage. Mange komplicerede og samvirkende årsager må som sagt lægges til grund for at forstå, hvad der gik galt; monokausale forklaringer som sørøveroverfald, eskimooverfald eller pest afvises i dag som utilstrækkelige til at forklare koloniens sammenbrud. Hvad angår pest, så er det en nærliggende tanke, at Den sorte Død kan have undermineret den lille Vesterbygd omkring 1350 og ført til ophøret af nordboeboelse på stedet, men vi ved det ganske enkelt ikke. Vi ved ikke engang, om Den sorte Død overhovedet nåede Grønland.

Derfor var det også en mærkelig oplevelse, da jeg for nogle år siden kunne læse følgende i den anerkendte forsker William McNeills berømte bog *Plagues and People*:

(...) communication patterns of medieval Europe were not so closely knit that everyone was exposed [to The black Death] even though an errant ship and infected rat population could and did bring plague to remote Greenland and similarly distant outliers of the European heartlands.²

William McNeills meget udbredte bog udkom første gang i 1976 og er blevet genoptrykt flere gange. Den er et meget anvendt værk, når

¹ Jette Arneborg: Nordboliv i Grønland, i: Else Roesdahl (red.): *Dagligliv i Danmarks Middelalder*, København 1999, s. 372f; Thomas H. McGovern: *The Demise of Norse Greenland*, i: William W. Fitzhugh and Elisabeth I. Ward (red.): *Vikings*, Washington 2000, s. 327ff.

² William H. McNeill: *Plagues and People*, New York 1976. Anvendte udg. Penguin 1994, s. 158 (min understregning).

medicinhistoriske emner behandles. Derfor er det også et problem, at McNeill så skråsikkert proklamerer, at pesten ramte Grønland, når vi intet belæg har for at sige, om det var tilfældet. Som ovenfor beskrevet er tidspunktet for Vesterbygdens uddøen og Den sorte Døds hærgen i Europa nogenlunde sammenfaldende. Men da ingen nogensinde har kunnet finde beviser for en sådan antagelse, er McNeills skråsikkerhed om ikke overraskende, så tankevækkende. Jeg satte mig for at undersøge baggrunden for McNeills opsigtsvækkende påstand.

Som eneste kilde til sin forbavsende konstatering, at pesten ramte Grønland, nævner McNeill den 125 år gamle *Handbook of Geographical and Historical Pathology* af August Hirsch. I den tyske originaludgave fra 1881 står at læse:

Von Norwegen soll die Seuche nach den Färöer, den Orkaden, und den Shetlandsinseln verschleppt worden sein. Island ist (...) von schwarten Tode verschont geblieben, dagegen unterliegt es keinem Zweifel, daß Grönland von der krankheit heim-gesucht worden ist, einige Geschichtsforscher sind sogar geneigt, den Verfall der Cultur in diesem Lande von der Seuche her zu datiren (Vgl. Ilmoni, Nordens Sjukdoms Historia 1, 132).³

Her understreges yderligere den kendsgerning, at pesten skulle have hærget på Grønland, samt at epidemien skulle være den direkte årsag til nordbokolonien undergang. At det sidste ikke er tilfældet, er evident, eftersom Østerbygden overlevede yderligere ca. 100 år. Hirsch nævner, som det kan ses, finlandssvenskeren Ilmoni som kilde til sin visdom. På det af Hirsch anførte sted skriver Ilmoni:

Slutligen öfvergick Pandemien ifrån sistnämnde ö [Island] äfven till Grönland, hvartill den naturliga grunden är att sökas i den lifliga förbindelse, som då egde rum emellom begga dessa länder. Sannolikt skedde detta äfvenledes år 1351, eller möjligen först 1352; men någonting mera specielt om farsotens utspredning och duration i det landet är ej känt, än mindre om den utbredt sig äfven till urinbyggare i landet, främst Eskimoerne och sedan andra Amerikanske folk, hvilket nog synes troligt.⁴

³ August Hirsch: *Handbuch der Historisch-Geographischen Patologie*, Stuttgart 1881, s. 351, note 5. Ovennævnte, af McNeill benyttede, engelske udgave udkom på Charles Creightons forlag i London i tre bind 1883-86. McNeill refererer fra bind 1 s. 498.

⁴ I. Ilmoni: *Bidrag til Nordens Sjukdomshistoria*, 1. delen, Helsingfors 1846, s. 132.

Som det ses, er Ilmoni og Hirsch ikke enige om, hvorvidt epidemien ramte Island. Derimod får Ilmoni også spredt pesten til de nordamerikanske folk. Ilmoni lægger i den øvrige tekst om pesten på Island og Grønland blandt andet en lille bog af lægen og medicinalhistorikeren F.G. Mansa til grund for sin viden. Denne bog udkom i 1831 og bærer den omsiggribende titel: *De Epidemiis Maxime Memorabilibus, quae in Dania Grassatae sunt et de Medicinae Statu*. Heri står at læse:

Etiam ad Islandiam ubi »Svartur Daudi« vocabatur et ad Groenlandiam pervenit, causamque præbuit commercii cum ora orientali hujus terræ ab eo inde tempore interrupti planeque dissoluti.⁵

Som kilde nævner Mansa side 18 i den danske grønlandsmissionær Hans Egede Saabyes dagbog. Saabyes dagbog, som omhandler hans tid på Grønland, blev udgivet i Danmark i 1816, en tysk udgave udkom året efter. Men åbenbart har Mansa læst det, han ønskede at finde hos Saabye, for ifølge Saabye var pesten ikke enden på nordbokolonierne, sådan som Mansa hævder. Mansa citerer fra den tyske udgave af Saabyes bog:

Es is ungewisst, durch welche besondere Veranlassung die Schifffahrt nach diesem schönen Theile des Landes, und dadurch zugleich alle Verbindung zwischen den Bewohnern derselben und dem Mutterlande aufhörte. Der so genannte Schwartze Tod kann es nicht gewesen seyn, denn lange nach dieser Pest erhielt sich die fahrt.⁶

Også Ilmoni nævner Saabye, hvis bog han »icke haft att tillgå«. ⁷ I stedet refererer han fra den gennem Mansa. Og Ilmoni fortsætter om Nordbogrønlands skæbne:

Ifrån Grönland åter är visserligen ingenting känt om farsotens närmaste följder; men man kan med Strinnholm antage för tro-

⁵ »Den [pesten] kom også til Island, hvor den kaldtes »Den sorte Død« og til Grønland, hvor den fra dette tidspunkt blev årsag til afbrydelse og fuldstændig opgivelse af handlen med østkysten af dette land.« (F.G. Mansa: *De Epidemiis Maxime Memorabilibus, quae in Dania Grassatae sunt et de Medicinae Statu*, Havnæ MDCCCXXXI, s. 12).

⁶ Hans Egede Saabye: *Bruchstücke eines Tagebuches gehalten in Grönland in den Jahren 1770 bis 1775*, Hamburg 1817, s. 18. (Dansk originaludgave: *Brudstykker af en Dagbog holden i Grønland i Aarene 1770-1775*, Odense 1816).

⁷ Samme, s. 132, fodnote.

ligt, att dess härjningar så förminskat den darvarande befolkningen, at den icke kunde motstå Eskimoernes fiendtliga infall, hvilka sedermera mot slutet af det 14:de och i förra hälften af 15:de seklet ödelade landet, och att Digerdøden sålunda utgjorde den väsentligaste orsaken till den Grönlandska Koloniens fullkomliga utdöende (Strinnholm a. st. s. 260f.).⁸

Omtalte Anders Magnus Strinnholm (1786-1862) udgav i 1836 det andet bind af sin *Svenska Folkets Historia*. Når man læser den af Ilmoni anførte side 260 i Strinnholms værk, er man ikke i tvivl om, at det er her, Ilmoni har sin viden fra:

Det är troligt, att Digerdöden, som i XIV århundradet så förskräckligt hemsökte de Skandinaviska länderna och likaledes Island, äfven sträckt sina härjningar till Grönland och mot tidpunkten af Eskimoernas fiendtliga infall så försvagat dervarande nybyggare, att dessa icke voro mäktiga till något kraftigt motstånd.⁹

Strinnholm gör i sin bog brug af islændingen Thormod Torfæus' (1636-1719) *Groenlandia Antiqua* fra 1706. Dette værk var langt op i tiden meget anvendt blandt forskere, der arbejdede med Grønlands historie. En dansk oversættelse foretaget allerede af forfatteren selv, betitlet *Det Gamle Grønland eller Det Gamle Grønlands Beskrivelse*, udkom også. Om nordbokoloniens forsvinden anfører Torfæus:

Følger nu kortelig at berette af hvad aarsag Seiglatzen til Grønland har holdet oppe.

PONTANUS i sin danske Histories 7de Bog, pag: 476, siger, at den Pæst, eller alt giængse døed, som Ao 1349 gick over disse Nordische lande, og kaldes den sorte døed, skulle det have forarsaget.¹⁰

Omtalte Johannes Isacius Pontanus (1571-1639) var nederländer i dansk tjeneste. Han blev i 1618 hyret til at skrive en latinsk danmarkshistorie.

⁸ Samme, s. 152.

⁹ A.M. Strinnholm: *Svenska Folkets Historia*, Andra Bandet, Stockholm 1836, s. 260-261.

¹⁰ Thormod Torfæus: *Det gamle Grønland eller Det gamle Grønlands beskrivelse*, Oslo 1927, s. X.

Første bind heraf udkom i 1631 under navnet *Rerum Danicarum Historia*. Pontanus bygger i særdeleshed sin danmarkshistorie på Huitfeldt – i en sådan grad, at Hans Svanning den Yngre gav ham tilnavnet »Hvitfeldius Latinus«!¹¹ Pontanus skriver på det af Torfæus nævnte sted for året 1348:

Multi in Daniâ pagi colonis exhausti agros desertos atque incultos reliquerant. Primo hoc malum pueros atque infantes, inde adolescentes ac juniores, mox demum ætate maturos ac senes invasit, eoque contagio alios atque alios infecit, & quem invaserat celeriter enecabat. Vulgo et ab effectu atram mortem vocitabant. Et sunt qui tradant, post eam epidemicam luem fuisse intermissam ac neglectam, quæ ad oras Gronlandiæ solemnis antea atque annua fuerat incolarum regni navigatio.¹²

På trods af Pontanii uselvstændige arbejde blev hans danmarkshistorie ofte citeret i den senere historiske litteratur, ja, førømtalte Ilmoni fører Pontanus som sandhedsvidne for sin oplysning om Grønlands isolation så sent som i 1846!¹³ At Pontanus lænede sig op ad Huitfeldt, ses tydeligt i oplysningen om, at pesten først angreb børn, derefter unge, voksne og gamle i nævnte rækkefølge. Her er, hvad der står hos Huitfeldt:

Samme Aar gick den stor svar Pestilentze/ offuer all Verden/
som kaldis den store eller sorte Død/ Først borttog hand de unge
oc spæde børn/ Derefter unge Drenges oc Piger/ Siden midalderne
Folck/ paa det sidste de Gamle/¹⁴

Men Huitfeldt nævner ikke Grønland. Det er ikke herfra, at Pontanus har sin oplysning om, at sejladsen på Grønland led et knæk som følge af pesten. Som nævnt støtter Pontanus sig i høj grad til Huitfeldt. »Hvor

¹¹ Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 2. udg., København 1960, s. 158.

¹² »De [pestepidemierne] efterlod mange landsbyer øde, og markerne forladte og udyrkede i Danmark. Først ramte denne onde [sygdom] børn og spædbørn, dernæst de halv voksne og unge, snart derefter de voksne og gamle; ved denne smitte angreb den den ene efter den anden, og hvem den ramte, dræbte den hurtigt. Man kaldte den almindeligt for den sorte død pga. virkningen. Og nogle fortæller, at efter denne pestepidemi blev det, der tidligere havde været en for rigets indbyggere årligt tilbagevendende sejlads til Grønlands kyster, afbrudt og glemt.« (Joh. Isac Pontanus: *Rerum Danicarum Historia*, Amstelodami 1631, s. 476).

¹³ I. Ilmoni: *Bidrag til Nordens Sjukdomshistoria*, Helsingfors 1846, s. 152.

¹⁴ Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike*, bd. 7, Chronologia II, København 1977 (opr. 1601), s. 486.

Saxe svigter, griber Pontanus til Huitfeldt«, skrev Ellen Jørgensen.¹⁵ Så hvor hentede nederländeren sin viden? Måske er mysteriet ikke større end som så. Måske skal vi til en lidt fremmed fugl i 1600-tallets historieskrivning, nemlig Claus Christoffersen Lyschander, Herfølgepræsten, som i kølvandet på Christian 4.s Grønlandsekspedition i 1607 skrev sin rimkrønike »Den Grønlandske Chronica.« Heri skriver pastoren om, hvorledes Grønlandsfarten ophørte i 1300-tallets anden halvdel:

Norrig oc Suærrig, oc Grønland ocsaa,
 De kunde der effter, vel skiønne oppaa,
     Sligt skeede dem ey til fromme.
 De Riger de kom vdi Danis Hand,
 Og Grønland foruildis vdi den Strand,
     Ey langt efter disse Tjde.
 Saa tegner allt GVD, oc minder oss paa,
 Naar nogen Forandring oss for monne staa,
 Wi skulle hans Forsætt vide.¹⁶

Lyschanders grønlandske krønike blev udgivet i 1607, måske som led i forfatterens bestræbelse på at køre sig selv i stilling som kongelig historikograf. I 1616 blev Lyschander så endelig udnævnt til Kgl. Historiograf med det opdrag i løbet af seks år at skrive en latinsk danmarkshistorie fra Christian 3. og Frederik 2. bagud til Frode Fredegod. Man kan undre sig over, at man valgte en 58-årig præst med beskeden historisk produktion bag sig til opgaven, og selvom Lyschander kastede sig over arbejdet med at indsamle materiale til sin Danmarks Chronica, stod det snart både ham selv og andre klart, at han ikke ville kunne fuldføre opgaven.¹⁷ I 1618 udnævntes derfor Isaac Pontanus til Kgl. Historiograf. Lyschander fik dog lov at beholde sit embede og fik samtidig til opgave at skrive en dansksproget krønike, nu Pontanus skulle skrive den latinske. Pontanus, der kunne læse dansk, har naturligvis kendt til sin forgængers værker, og det er en nærliggende tanke, at Pontanus har lænet sig op ad Lyschanders Grønlandske Chronica med sine oplysninger om Grønlands forvildelse.

¹⁵ Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 2. udg., København 1960, s. 158.

¹⁶ Claud. Lyschander: *Den Grønlandske Chronica*, København 1607. Citeret efter Flemming Lundgreen Nielsen (udg.): *C.C. Lyschander's Digtning 1579-1623*, København 1989, s. 181.

¹⁷ Flemming Lundgreen Nielsen: Claus Cristoffersen Lyschander. Historieskrivning. Arkiv for dansk litteratur. www.adl.dk/.

Med Lyschander ender denne vandring gennem 400 års historiskrivning. Et check af kilderne til et enkelt udsagn i McNeills roste, men kildemæssigt problematiske værk fra 1970'erne endte hos Lyschanders krønike i bedste rimbarok; et godt eksempel på, hvad lemfældig omgang med kilder og beretninger kan føre til.

Nordboerne på Grønland og deres skæbne er et emne, som har tiltrukket mange mennesker med interesse for historie. Nordboernes forsvinden har sat gang i både uvederhæftige gætterier og seriøs teoridannelse. Nordbokolonien i Grønland uddøde på et eller andet tidspunkt i løbet af 1400-tallet, men som tidligere nævnt blev den mindste og nordligste bygd, Vesterbygden, allerede forladt ca. 1350. Hvorfor? I dag ved man, at der skete en ganske alvorlig klimaforværring på Grønland i 1300-tallet, og der er en stor sandsynlighed for, at dette har påvirket det skrøbelige landbosamfund så højt mod nord.

At det lige præcis var omkring 1350, at Vesterbygden blev opgivet, ved vi, fordi præsten Ivar Bårdssøn tog fra Østerbygden til Vesterbygden omtrent på dette tidspunkt. Her fandt han ingen mennesker, hverken nordboere eller »skrællinger«, som nordboerne kaldte eskimoerne, men kun forvildede husdyr. Han konkluderede opgivende:

Nu haffue Skrelinge all Vesterbijgden vdt, tha er ther nog heste, geder, nød og faar, alt vilt, och inthet folck enthen christen eller heden.¹⁸

At Vesterbygden blev forladt på et eller andet tidspunkt omkring 1350, har naturligvis fået en del mennesker til at se en parallel til Europa, hvor en stor del af befolkningerne døde netop på det tidspunkt af pesten, Den sorte Død. I forbindelse med Vesterbygdens uddøen ville teorien så være, at et skib skulle være kommet dertil fra Europa medbringende pestsmitten, og at denne skulle have udslettet nordbobe-folkningen i det isolerede bygdesamfund. Forskerne har været uenige om det plausible ved denne teori: Den anerkendte grønlandshistoriker Finn Gad mente ikke, at det kunne være tilfældet:

Pesten, den sorte død eller Digerdøden, der i 1349 kom til Bergen, er blevet nævnt som en årsag til Vesterbygdens forsvinden. Det synes ikke troligt, dels fordi ingen udgravning i Grønland har

¹⁸ Finnur Jónsson (udg.): *Det gamle Grønlands Beskrivelse* af Ívar Bárðarson (Ivar Bårdssøn), København 1930 (udg. på grundlag af håndskrifterne).

kunnet sandsynliggøre det, dels fordi der intet skib kom til Grønland mellem 1341 og 1355.¹⁹

Antropologen Jørgen Meldgaard er af en anden opfattelse:

Pesthypotesen synes at kunne forklare Ivar Bårdssøn's lakoniske skildring af situationen: Ingen mennesker, mange husdyr. (...) Katastrofen har været total, og den må have fundet sted i det forløbne vinterhalvår [1349-50]. I Nordeuropa fortæller kilderne, at når pesten ramte, så hærgede den i indtil seks måneder, hvorefter egnen lå helt eller delvis øde.²⁰

Den norske forsker Frode Fyllingsnes har lavet en gennemgang af samtlige teorier om nordbokoloniernes forsvinden. Han påpeger, at ingen skriftlige kilder omtaler, at pesten skulle være nået Grønland, og mener, at kun arkæologiske fund af massegrave vil kunne sandsynliggøre teorien. Han fortsætter:

Dersom ein godtek den tradisjonelle dateringa av Vestrebygda sin undergang til kring 1350, er det sjølvsagt freistande at trekkja svartedauden inn i diskusjonen.²¹

Måske nok fristende, men alt for usikkert. Lige så usikkert som McNeills omgang med sit materiale. Men den fejl gav da, om ikke andet, basis for en pudsigt tur ad historieskrivningens vildveje!

¹⁹ Finn Gad: *Grønland* (Politikens Danmarkshistorie), København 1984, s. 70.

²⁰ Jørgen Meldgaard: Inuit-Nordbo projektet. Arkæologiske undersøgelser i Vesterbygden i Grønland, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1977, s. 167-168.

²¹ Frode Fyllingsnes: *Undergangen til dei norrøne bygdene på Grønland i seinmellomalderen*, Oslo 1990, s.166.